

A lapp égtájnevek kialakulásának kérdéséhez

TÓTH Anikó Nikolett

1. Bevezetés

Egy, az égtájelnevezések kialakulásával foglalkozó kutatásnak fontos szerepe lehet a térmegnevezések és az egyes népek világszemléletének a vizsgálatában, illetve a későbbiekben egy ilyen jellegű kérdéskör hozzájárulhat a téri gondolkodás és a nyelv viszonyával foglalkozó további kutatásokhoz. Arra keresem a választ, hogy milyen különbségeket mutatnak a lapp nyelvjárások égtájmegnevezései az indoeurópai, illetve a többi finnugor nyelvhez képest, és miből adódnak ezek az eltérések. Dolgozatom első részében többek között kitérek Heine nagy hatású munkájára, mely később alapjául szolgált több, égtájnevekkel foglalkozó tanulmánynak (Neetar 2000; Mietzner–Rous 2006; Mietzner–Pasch 2007). Az indoeurópai égtájnevek kialakulásával kapcsolatos megállapításai, következtetései tükrében láthatóvá válik a lapp nyelv égtájmegnevezéseinek eltérő volta, mely a földrajzi körülményekből adódik. A dolgozat további részében az 'észak' és a 'dél' jelentésű szavak alapján mutatom be az égtájnevek egy lehetséges leírasi módját a kialakulásuk folyamatában.

2. Tudománytörténeti áttekintés

A téri tájékozódással, valamint az égtájnevekkel való foglalkozás nem újkeletű a nyelvészeti kutatásokban. Sz. Kispál Magdolna az 1940-es években írt tanulmányában úgy fogalmaz, hogy „az emberi szellemnek talán legnagyobb jelentőségű lépése volt a fejlődés útján a világmindenségben való téri tájékozódás” (Sz. Kispál 1948: 50). A finnugor nyelvek égtájneveivel Beöthy Erzsébet foglalkozott részletesebben. Munkájában olyan kutatási szempontokat fogalmaz meg az égtájnevek kapcsán, melyek a mai napig fontos irányelveknek tekinthetőek. Munkájában kijelenti, hogy egy nyelvészeti feldolgozás a finnugor nyelvek égtájneveiről több okból hasznos lehet. Általánosan ismert, hogy az égtájnevek keletkezése mind művelődéstörténetileg, mind lélektanilag egyedülálló problémát mutat. A jelentéstani feltevések is, melyek szerepet játszanak az égtájmegnevezések kialakulásánál, hosszabb távú kutatási tervet kínálhat-

nak a kutatók számára. További feladatot jelent ennek a jelentéscsoportnak valamennyi kifejezését megkeresni és ezeket összehasonlítani az egyes finnugor nyelvekben (Beöthy 1967: 1).

Bernd Heine kognitív nyelvészeti szempontból közelítette meg a kérdéskört. *Cognitive Foundations of Grammar* (1997) című munkájában 127 nyelv – főként indoeurópai és afrikai nyelvek – égtájmegnevezéseit vizsgálja elméleti szempontból, és a téri tájékozódáson belül válaszokat keres az égtáj elnevezéseinek kérdéseire is, valamint az etimonok alapján táblázatot állít össze az elnevezési módok megvalósulásairól. Fontos megjegyezni, hogy a finnugor nyelveket nem érintik kutatásai.

Úgy gondolom, az égtájelnevezések vizsgálatának fontos szerepe van a téri tájékozódás nyelvi leírásában. Ez alapján nemcsak olyan kérdésekre kaphatunk választ, hogy miért esik egybe sok nyelvben a napszak és az égtáj elnevezése (például a magyar vagy a lengyel nyelv esetében), vagy mi alapján nevezték meg az égtájakat, de az is kiderül, hogy ezek a szavak nagy jelentőséggel bírtak a beszélő számára önmaga és a környezete viszonyának meghatározásában, illetve az ezekhez az elnevezésekhez kapcsolódó kifejezések, összetételek is érthetővé válnak.

Cecil Brown (1983: 122) szerint az égtájak jelentései etimológiailag átlátások, mivel a valóság ábrázolását adják. Ugyanakkor ez csak abban az esetben igaz, mikor az égtájak elnevezése összefügg az adott nép földrajzi elhelyezkedésével és hegyek, tengerek (pl. Hawaïi, Bali) vagy folyásirány (pl. az ősi egyiptomi kultúra) alapján nevezik meg az irányokat és ezek eredeti jelentése nem homályosul el. Az égtájak napszakokkal való megnevezésének mitológiai gyökerei is lehetnek (vö. latin *meridies* 'dél mint napszak; dél mint égtáj'; magyar *észak* előtagja az *éj é* tőváltozata, utótagja a *szak* 'darab, rész'). A Nap központi szerepét mutatja, hogy nemcsak az égtájakat, de a napokat és napszakokat is a Nap mozgása alapján nevezik meg, és ezáltal gyakran esnek egybe ezek a jelentések (pl. lengyel, litván és magyar nyelvben a 'dél' napszak és égtájként való megjelenése). Az egyes irányokat gyakran azonosítják színekkel, évszakokkal, például a kínai nyelvben, ahol a 'nyugat' a tavasz és a kék, a 'dél' a nyár és a piros, a 'kelet' az ősz és a fehér, az 'észak' pedig a tél és a fekete jelentésekkel függ össze. A mongoloknál ugyanakkor az áldozással hozzák összefüggésbe, miszerint a lakoma alkalmával a négy égtáj felé hintenek italt: kelet felé a levegő, dél felé a tűz, nyugat felé a víz, észak felé a holtak tiszteletére. Az afrikai nyelvekben, például a szuahéliban az észak–dél, kelet–nyugat égtájak mellett megneveznek még két irányt, az alapján, honnan fúj a monszun (Tallqvist 1928; Sz. Kispál 1948: 51–52).

3. Az égtáj fogalmának meghatározása

Az ÉrtSz. meghatározása szerint az égtáj (vö. világtáj): „1. A Nap látszólagos mozgása szerint meghatározott négy fő irány (észak, kelet, dél, nyugat) egyike. 2. (ritk) A Föld valamelyik tája. Távoli ~.”

Az égtájak a földrajzi terminológia alapján természetben való tájékozódás céljából felvett, a Föld felszínén rögzített irányokként határozhatók meg. Antropológiai és nyelvészeti szempontok alapján négy fő égtájról beszélünk, de léteznek másod- és harmadrendű égtájak is. A földrajzi terminológia két fő irányt különböztet meg, észak–délit és kelet–nyugatit. Az északi és a déli irány a Föld pólusai felé mutat (Északi-sark, Déli-sark), a keleti és nyugati irányt a Föld forgási iránya határozza meg. Fő égtájak: észak É, dél D, kelet K, nyugat Ny; másodrendű égtájak: északkelet ÉK, délkelet DK, északnyugat ÉNy, délnyugat DNy; harmadrendű égtájak: észak-északkelet ÉÉK, kelet-északkelet KÉK, kelet-délkelet KDK, dél-délkelet DDK, észak-északnyugat ÉÉNy, nyugat-északnyugat NyÉNy, nyugat-délnyugat NyDNy, dél-délnyugat DDNy. Sok, nem európai hagyományon alapuló kultúra ötödik fővilágtájként egy középső („center”) égtájt is megnevez.

Jelentéstanai megkülönböztetés alapján azonban azt mondhatjuk, hogy az égtájnevek a beszélő környezetéhez való viszonyán alapuló irányjelölő szavak absztrahálódásával keletkezett konkrét fogalmak. A kezdeti irányjelölő értelemben használt kifejezések ugyanis a beszélő számára a Föld pólusaitól függetlenül alakultak ki.

4. Az égtájnevek kialakulásának folyamata

Heine 127 nyelvet vizsgáló tanulmányában az etimonok gyakorisága alapján a következő listát állította fel: viszonyítási pontokból vagy testrésznevekből keletkezett helyjelölő szavak (melyekből előbb a deiktikus, majd ezekből a kardinális irányok keletkeznek), illetve további kiindulási pont maga a Nap és a szelek lehetnek. (A Hold nem jelenik meg, aminek az oka, hogy mozgása nem köthető konkrét irányhoz.) Ezek részletesebben:

Lehetséges viszonyítási pontok: a) folyók, b) hegyek, hegységek, c) tenger, felszíni viszonyok, d) környezeti adottságok (fák, erdő stb.).

Deiktikus irányok. Ezek a következők lehetnek: ’fent’, ’lent’, ’elől’, ’háttul’, ’jobb(ra)’, ’bal(ra)’, ’mellett’.

A Nap mint kiindulási pont. Ez az elnevezési mód a legproduktívabb. A K–Ny jelölése leggyakrabban a nap állásával van összefüggésben. A Nap mozgásához kapcsolódó égtájnevek alapja a ciklikusság. Az irányadással azért függhet össze, mert a Nap megközelítőleg mindig ugyanott kel fel, min-

dig ugyanott nyugszik és delel, és naponta ismétlődő jelenség lévén biztos pontot nyújt a tájékozódáshoz. A Nap állása alapján a következő elnevezési módok jöhetnek létre:

a) időjárási viszonyok mint meghatározó szempont. Lásd mordvin *jakšamo jon(ks)* 'észak' < *jakšamo* 'hideg' + *jon* 'oldal, irány';

b) napszak: pl. magyar, lengyel, litván 'dél' mint napszak és mint égtáj, 'észak' a lengyelben éjfél és égtáj jelentésben.

Valószínűleg már a finnugor alapnyelvben léteztek égtájnevek, de ez a rendszer a vándorlások során folyamatosan változhatott, alkalmazkodva a természeti viszonyokhoz. Ezért a lapp nyelv esetén az égtájnevek vizsgálatát nem lehet rokonsági alapon kutatni, hanem areális jelenségeként kell vizsgálni, főként a környezeti tényezők és a szavak etimológiája alapján.

Fontos megjegyezni, hogy az égtájakat mint irányokat a téri megismeréssel foglalkozó tanulmányok az abszolút referenciakerethez sorolják, miszerint a térérzékelés kéthelyű relációba illeszkedik bele és ebben a beszélő helye nem játszik szerepet. Azonban az égtájnevek kialakulása során a deiktikus nézőpont a meghatározó, és az égtájneveknek ez a jellemzője segíthet a jelenség megértésében.

5. Szemantikai csoportosítás

5.1. Szoláris rendszer

Az ide tartozó adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy többféle elnevezés, szóalkotás fordul elő. A K és Ny meghatározásánál a Nap mozgása alapján a 'felkel', 'felemelkedik', 'előbújik', illetve a 'lenyugszik', 'lebukik', 'aláhull, leesik' jelentésű igékből szóelvonással keletkezhetnek, vagy összetételként. Utóbbi esetben maga a Nap jelentésű szó is gyakori elő- vagy utótag, többek között a mordvin nyelvben, vagy régen a magyarban, amit ma is gyakran használunk 'napkelet' összetételben.

Indoeurópai és finnugor nyelvekben egyaránt találunk ilyen konstrukciókat: gr. *ανατολή* 'kelet'; lat. *occasus* 'nyugat; leszállás, esés, pusztulás'; or. *zanad* 'nyugat' < 'naplemente' *za-* 'hátról, túl' és *naðy* 'esik, lebukik', vö. lat. *occidens*, óor., óbolgár *zapadъ*; ang. *east* 'kelet' < óang. *ēastan* < germán **austa-* < ieur. **ausos* 'pirkadat, napfelkelte'; magy. *kelet* jelentéstapadással keletkezett a *napkelet* utótagjából, eredeti jelentése 'a nap felkelése', névátvitellel jött létre a 'nap felkelésének iránya, helye', *nyugat* a *napnyugat* összetétel önállósulásából keletkezett, a *nyugat* szóalak a *nyugszik* ige névszói származéka (FU **nyuz-* 'pihen, nyugszik' szótól magyar képzéssel); mdE. *čilšema jon(ks)* 'kelet' összetétel a *či* 'nap' és a *lišems* 'előjön, ki-

bújik’ szavak alapján, *čivalgoma jon(ks)* ’nyugat’ *či* ’nap’ *valgoms* ’leereszkedik, leszáll’, *jon* ’oldal’; fi. *itä* ’kelet’, az *itä-* ’sarjad’ igére vezetik vissza (vö. Falk–Torp; Hellquist; Kluge; UEW; Bjorvand–Lindeman).

5.2. A viszonyító megnevezési mód

Erről a megnevezési módról olyan esetekben beszélhetünk, mikor az égtájnevek jelentése egy fent–lent, elől–hátsó, jobbra–balra térbeli rendszerbe illeszkedik bele. Ilyenkor a kiinduló pont többnyire maga a Nap és a KELET, de a DÉL is gyakran szerepelhet központi égtájként. A többi irányt ehhez viszonyítva határozzák meg. Ez a téri tájékozódás többnyire következetes, de nem mindig maradt fenn a teljes rendszer. Az indogermán nyelvek ennek nyomait mutatják (pl. *north* ’észak’ < ’kelethez képest balra–lent’). Ezek etimonjai a deiktikus orientáció során használatos kifejezések. Pl. FENT, LENT, ELÖL, HÁTUL (Heine 1997; Sipőcz 2003). Az alábbi esetben erre láthatunk példát: ang. *north* ’észak’; no. *nord* < ósk. *norðr* < ieur. **nrto-*, **nrto-* ’balra + alatt’ (Kluge 591; Bjorvand–Lindeman 668).

5.3. Természeti viszonyok

A földrajzi viszonyokon alapuló irányok, tájékozódási szempontok. Az elnevezések mögött az adott nép természeti megfigyelései, környezeti adottságai állnak (domborzat, vízrajz, időjárási körülmények, szelek). Jellemző tulajdonsága ennek az elnevezési módnak, hogy az így létrejött irányok helyhez kötöttek, amíg az etimonjuk feledésbe nem merül. Ez azért fontos, mert egy folyamatosan vándorló nép irányjelölő rendszere újra és újra alkalmazkodni fog az új környezeti adottságokhoz. Lehetséges, hogy míg korábban egy irányt úgy neveztek el, hogy ’magas felé’, tudniillik abban az irányban hegy van, egy új környezetben ez már másik irányt jelölhet, illetve az adott irányt más jellemzők alapján nevezhetik meg – fi. *pohjoinen* ’észak’ < *pohja* ’alja, mélye; fenék’ (*pohja* SKES 3/587–588; SSA 2/383); *länsi* ’nyugat’ < ? *länsi* ’alacsony, lapos’ (SKES 2/321, SSA 2/126).

6. Az égtájnevek kialakulása a lapp nyelvben

A különböző nyelveket vizsgálva a szakirodalom megállapítja, hogy a Nap mozgása szerinti megnevezés a leggyakoribb, azonban a lapp nyelv esetében a természeti adottságokból következik, hogy nemcsak nem releváns a Nap állása, de az általam vizsgált szóelőfordulások közül egy sem vezethető vissza annak „látszólagos mozgására”. Égtájnevei kialakulása során a környezeti adottságokon alapuló megnevezések dominálnak.

Az égtájnevek egyrészt nyelvjárásonként eltérő rendszert mutatnak, ugyanakkor gyakran egy szóalakhhoz több jelentés, égtájjelölés, míg egy jelentéshez több alak is tartozhat, pl.: N *oarji* 'nyugat', U *årje* 'dél', illetve N *davvi*, *nuorta* 'észak'.

A lapp nyelvben az égtájnevek lehetnek alapnyelvi szavak, skandináv jövevényszavak, illetve belső keletkezésű, összetett szavak. A lapp nyelv égtájnevei között több skandináv jövevényszó is található: a *vest* 'nyugat' és a *nord* 'észak' jelentésű szavak már égtájnévként kerültek át a skandináv nyelvekből; szórványosan előfordul az *ovsta* 'kelet' is (mellékégtáj-megnevezésekben a skandináv *syd*, *sør* is megtalálható).

A mellékégtájak megnevezésénél jól elkülöníthető a skandináv nyelvek, illetve a finn nyelv hatása. A legtöbb nyelvben megfigyelhető, hogy a másod-, harmadrendű égtájak megnevezése összetételekkel történik (északkelet, délnyugat), önálló szavuk nincs rá. Ezzel szemben a finn-permi nyelvekben ezek az irányok önálló elnevezéssel rendelkeznek. A lapp nyelvben mindkét elnevezéstípus megfigyelhető és sokszor ezek az alakok egymás mellett élnek: E *ääppal* 'északkelet' (Sammallahti–Mosnikoff 44), I *tavenuo'rttii* 'északkelet' (Sammallahti–Morottaja 100). A lapp nyelvekben az alábbi lexémákból keletkeztek égtájnevek: PFV **tiwä* 'mély'; ?PF **manta* 'föld belseje'; FU **luwe-* 'lent'; FP **orja* 'rabszolga; déli ember'; FP **saja* 'árnyék'.

A lapp nyelvjárások égtájnevei

	észak	kelet	dél	nyugat
S	<i>noerhte</i>	<i>luvlie-</i>	<i>oårjel-</i>	<i>jillie</i>
U	<i>nuor'ta</i>	<i>lüllè-</i>	<i>årjè-</i>	<i>jillè-</i>
L	<i>nuorhta</i>	<i>lullē</i>	<i>årjātj-</i>	<i>tavvēn</i>
N (Svédó.)	<i>nuorta</i>	<i>lulli</i>	<i>oarji</i>	<i>davvi</i>
N (Norvégia)	<i>davvi</i>	<i>nuorta</i>	<i>lulli</i>	<i>oarji</i>
I	<i>tauve-</i>	<i>nuor'ttā</i>	<i>māddi</i>	<i>viestār</i>
E kolta	<i>tā'vv</i>	<i>nuõrtti</i>	<i>saujj</i>	<i>viõstār</i>
E kildin	<i>таввял</i> [tavväl]	<i>нуррът</i> [nur'rt]	<i>соайуе</i> [soajjv]	<i>вуэръялл</i> [vue'ral]

A továbbiakban a lapp nyelvjárások 'észak' és 'dél' jelentésű égtájneveivel foglalkozom részletesebben.

6.1. ÉSZAK

FU **tīvā* 'mély' – N *dāvve* (Nielsen I/502, Sammallahti 1993: 411), I *tauve* 'észak, északi szél; nyílt vízfelület' (Itkonen 4865.), *tauve* (Sammallahti–Morottaja 100), E *tâ'vv* (Sammallahti–Mosnikoff 122), *таввьял* 'север' (Курчич 341). – A szó a finn-volgai **tivä* alakra vezethető vissza (*davvi* < PS **tevē* < FV **tivä*), alapjelentése 'mély'. A mai finnben *syvä* 'mély' alakban él (*syvä* < **sivä* < **tivä*).

Az égtájnevek elnevezésénél gyakori, hogy egy adott terület, vagy területi tulajdonság alapján nevezik el az égtájat, lásd finn *pohjoinen* 'észak' < *pohja* 'alja, mélye; fenék'; finn *länsi* 'nyugat' < ? *lansi* 'alacsony, lapos'. A szó 'nyugat' jelentéssel is él (Lagercrantz 7677: 4), illetve 'északkelet; északnyugat' jelentésű összetételekben is szerepel – N *davvenuorti* (Sammallahti 1993: 308), *davveoarji* (Sammallahti 1993: 347). A szó megtalálható 'kint, távolabb a parttól' jelentésben: U *davàs*, *divàs* (Schlachter 29a, 31a), L *tavvën* (Grundström 1096).

Égtájjelölő funkciója földrajzi viszonyokon alapuló irányjelölés alapján fejlődhetett ki. Az 'alacsony, mély' > 'észak' jelentésváltozás oka, hogy északon van a tenger, tehát a felszín arra lejt.

Az északi lapp nyelvjárásban Lagercrantz magyarázata alapján a *davvi* 'a fjordoktól eltávolodva, a nyílt tengerre mutató' jelentéssel azonosítható. – Vö. SKES 1150–1151; UEW 525–526; Lehtiranta 1216.; SSA 3: 233 (*tavvën* 'kint, parttól messze lévő terület').

PS **nōrttē* 'észak' < sk. **nordr*; *nord* 'balra, alatt' – N *nuorta* (Sammallahti 1989: 327), S *nuorte* (Hasselbrink 3/1022), U *nuor'ta* (Schlachter 103b), L *nuor'htē* 'északi szél' (Grundström 648), E *nuörta* (Qvigstad 248). – A lapp nyelvjárásokba a skandinávból került (< svéd *nor-*, *norr(e)*; norvég *nord* < ónorv. *nordr* 'északi irány'). – Vö. Hellquist 704; Falk–Torp 770–771 (**nrto-*, **nrto-*); Lehtiranta 747. Továbbá ez az alak az inari és a kolta nyelvjárásokban 'kelet' jelentéssel is szerepel: I *nuor'ttâ* (Sammallahti–Morottaja 61), E *nuōrti* (Sammallahti–Mosnikoff 76).

6.2. DÉL

FP **orja* 'rabszolga' – N *oarji* 'dél' (Sammallahti 1989: 335); S *åarjel* 'dél-, déli' (Bergsland–Magga 360), U *årje* (Schlachter 159b), L *årjätj* (Grundström 1510). – PS **ōrjē* 'dél' < FP **orja* 'szolga, rabszolga'. Az égtájjal kapcsolatos elnevezés később, a lapp nyelv önálló életében alakulhatott ki. A szó megtalálható a mai finn-permi nyelvekben 'rabszolga; szolgáltató' jelentésben. A lapp nyelvekben bekövetkezett szemantikai változást mutatja a lulei nyelvjárás, melyben a szó jelentése 'délről jött ember', L *årjēl* 'emberek

délről'. – Vö. SKES 437–438; UEW 721; Lehtiranta 843; SSA 2: 271. Összetételekben ellenben: *davveoarji* 'északnyugat' (Sammallahti 1993: 347), *I oarji* 'délnyugat' (Itkonen 2944).

FU **luwe* 'lent; dél' – N *lulle* (Nielsen II/570-571; *lulli* Sammallahti 1993: 239). – A szó alapja a: *lu-*: *lulle* ~ *lule-* 'dél'. Valószínűleg a folyó fő folyási irányára vagy annak alacsonyabb folyására utalhatott. A déli és lulei nyelvjárásban 'kelet' jelentésben való használata az eltérő földrajzi viszonyok alapján magyarázható – S *luvlie-* (Bergsland–Magga 176), L *lullē* (Grundström 434). Az égtájmegnevezés a folyási iránnyal lehetett összefüggésben, mely elnevezési mód más nyelvek esetében is megfigyelhető. – Vö. Collinder 96; UEW 255; Sammallahti 1989: 271.

PF **manta* 'ország belseje; dél' – N *maddā-* (Nielsen II/608), *máddi* (Sammallahti 1993: 239), *I máddi* (Itkonen 2364; Sammallahti–Morottaja 55). – PS **māntē* 'dél; eredet, alap': < vagy ~ finn **manta* 'ország, földrész belseje; eredet; dél', *mantu* 'ország', *manner* (*mantere-*) 'szárazföld'. A szó valószínűleg az ország belsejére, esetleg (mint a mitológia is mutatja: *máttar* 'esisä, esivanhempí') az ősök hazájára utal. – Vö. SKES 334; Lehtiranta 648; Sammallahti 1989: 281; SSA II/148; Sammallahti 1993: 239; ItkChrest 1007.

FP **saja* 'árnyék' – E *saujj* (Mosnikoff–Sammallahti 105); *coaüüē* (Kypyr 323), *sauj* (Itkonen 478a). – PS **sōjē* 'védelem' < FP *saja* 'árnyék'. A 'dél' jelentéssel sem az SSA, sem az UEW nem hozza kapcsolatba. Ugyanakkor ha figyelembe vesszük, hogy milyen jelentésű szavakból válhat égtájnév (lásd időjárési viszonyok mint meghatározó szempont: mdE *lembe jon(ks)* 'dél' < *lembe* 'meleg', *jon* 'oldal, irány' összetétel), az 'enyhe idő, meleg' jelentés összefüggésbe hozható a DÉL égtájjal, mely a jelentésváltozást motiválja. A Kola-félsziget déli területein megtalálható 'délnyugat' jelentéssel is (Itkonen 478a). – Vö. SKES 1111–1112; UEW 748–749; Lehtiranta 1170; SSA 3: 214.

*

A lapp égtájnevek vizsgálatánál elengedhetetlen a földrajzi viszonyok tekintetbe vétele, amely szorosan összefügg az elnevezésmódokkal. A lapp nyelvjárások égtájnevei teljesen más hatások következtében alakultak ki, mint a délebben élő népeknél. Mivel a legproduktívabb elnevezési mód, a Nap mozgása szerinti elnevezés nem érvényesülhet, ebből következik, hogy más viszonyítások váltak relevánssá, mint például a tenger, a folyó folyási iránya vagy a domborzati viszonyok. A lapp nyelvjárások égtájnevei közötti eltérések leginkább ezáltal magyarázhatóak. Valószínűsíthető tehát, hogy az égtájnevek kialakulására hatással volt a nép vándorló életmódja, a lakóhely eltérő viszonyítási pontjai, aminek következtében lehetővé vált, hogy egy szó több égtájra is utalhat.

Rövidítések

N északi: Észak-Svédország, -Norvégia, -Finnország; **S** déli, Közép-Norvégia, Közép-Svédország; **U** umei, Svédország; **L** lulei, Svédország; **I** inari, Finnország; **E** keleti: kolta, Finnország (latin betűs); kildin, Oroszország (cirill betűs); **PU** uráli; **FU** finnugor; **FP** finn-permi; **FV** finn-volgai; **PF** közfinn; **PS** protoszámi, közlapp.

Irodalom és felhasznált szótárak

- ALFE 1. = Atlas linguarum Fennicarum. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Helsinki, 2004.
- Beöthy Erzsébet 1967: Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. Bloomington, The Hague, Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 84.
- Bergsland, Knut–Magga, Lajla Mattson 1993: Åarjelsaemien–daaroen baakoegærja. Sydsamisk–norsk ordbok. Idut, Oslo.
- Bjorvand, Harald–Lindeman, Fredrik Otto 2000: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Novus forlag, Oslo.
- Brown, Cecil 1983: Where Do Cardinal Direction Terms Come From? *Anthropological Linguistics* 25/2: 121–161.
- Collinder, Björn 1977: Fenno-Ugric Vocabulary. An Etimological Dictionary of the Uralic Languages. Second Revised Edition. Helmut Buske Verlag, Hamburg.
- Falk, Hjalmar Sejersted–Torp, Alf 1910: Norwegisch–dänisches etymologisches Wörterbuch. Germanische Bibliothek. Carl Winter’s Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Fasker 1986–87: Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка. I–IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Прогресс, Москва.
- Grundström, Harald 1946–1954: Lulelappisches Wörterbuch I–IV. Auf Grund von K. B. Wiklunds, Björn Collinderns und eigenen Aufzeichnungen ausgearbeitet von Harald Grundström. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:1. A.-B. Lundequistska bokhandeln, Uppsala, Einar Munksgaard, København.
- Häkkinen, Kaisa 2004: Nykysuomen etymologinen sanakirja. WSOY, Helsinki.
- Hasselbrink, Gustav 1981–1985: Südlappisches Wörterbuch I–III. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, Ser. C:4. AB Lundequistska bokhandeln, Uppsala.

- Heine, Bernd 1997: *Cognitive Foundations of Grammar*. Oxford University Press, New York–Oxford.
- Hellquist, Elof 1939: *Svensk etymologisk ordbok I–II*. Lund Gleerup.
- Itkonen, Erkki 1986–1989, 1991: *Inarilappisches Wörterbuch I–IV*. Herausgegeben von Erkki Itkonen, unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XX*, 1–4. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Itkonen, T. I. 1958: *Koltan- ja kuolanlapin sanakirja – Wörterbuch des Koltan- und Kolalappischen von T. I. Itkonen. I–II*. *Lexica Societatis Fenno-ugrica XV*. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Keresztes László–Larsson, Lars-Gunnar 2004: *Lapp (számi) etimológiai szótár céljai és szerkesztési szempontjai*. In *Permiek, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára*. *Urálisztikai Tanulmányok 14.*, ELTE-BTK Finnugor Tanszék Budapest. 118–124.
- Sz. Kispál Magdolna 1948–1950: *Világtájak nevei az ugor nyelvekben*. *NyK 52*: 50–56, 130–136, 185–207.
- Kluge, Friedrich 1967: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 20. Auflage, bearbeitet von Walther Mitzka. Walter de Gruyter, Berlin.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Korhonen, Olavi 1973: *Sádnigir’ji sámigielas–ruotagillii, ruotagielas–sámigillii*. *Samisk–svensk, svensk–samisk ordbok*. *Sámiid ál'bmutallaskuv'la Jákkamákkis*, Uppsala.
- Korhonen, Olavi 1979: *Bákkogir’je: julevusámes dárrui, dáros julevusábmái*. *Lulesamisk svensk–svensk lulesamisk ordbok*. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Kuruč 1985: *Р.Д. Куруч, Саамско–русский словарь. Русский язык, Москва*.
- Lagercrantz, Eliel 1926: *Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen*. Oslo.
- Lagercrantz, Eliel 1939: *Lappischer Wortschatz I–II*. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae VI.*, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. MSFOu 200. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1989.
- Lukkari, Pekka 1977: *Saamelais–suomalainen sanakirja*. *Lapin Sivistysseuran julkaisuja 37*. Helsinki.
- Mietzner, Angelika–Pasch, Helma 2007: *Expressions of Cardinal Directions in Nilotic and in Ubangian Languages*. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*. (Vortrag gehalten auf der WOCAL 5, Addis Adeba). http://www.skase.sk/Volumes/JTL10/pdf_doc/2.pdf

- Mietzner, Angelika–Rous, Susanne 2006: Himmelsrichtungen in nilotischen und tschadischen Sprachen. Beiträge zur 1. Kölner Afrikawissenschaftlichen Nachwuchstagung (KANT I). http://www.uni-koeln.de/philfak/afrikanistik/kant/data/RS1_kant1.pdf
- Neetar, Helmi 2000: Ilmakaared keeleatlases. Atlas Linguarum Fennicarum (ALFE). – Studia ad geographiam linguarum Pertinentia. Eesti Keele Instituudi toimetised 6. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. 87–98.
- Nielsen, Konrad 1932–1938: Lappisk ordbok grunnet på dielektene i Plmak, Karasjok og Kautokeino av Konrad Nielsen. I–III. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: skrifter XVII, 1-3. Oslo.
- Qvigstad, J. K. 1893: Nordische Lehnwörter im Lappischen. Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandlinger. No.1.
- Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji. Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1993: Sámi–suoma–sámi sátnegirji. Saamelais–suomalais–saamelainen sanakirja. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka 1998: The Saami Languages. An Introduction. Davvi Girji OS, Kárášjohka/Karasjok..
- Sammallahti, Pekka–Morottaja, Matti 1993: Säämi-suomâ sänikirje. Inarin-saamelais–suomalainen sanakirja. Girjegiisá Oy, Ohcejohka.
- Sammallahti, Pekka–Mosnikoff, Jouni 1991: Suomi–koltansaame sanakirja. Lää’dd–sää’m sää’nnke’rjj. Gierjegiisá Oy, Ohcejohka.
- Schlachter, Wolfgang 1958: Wörterbuch des Waldlappendialektes von Malå und Texte zur Ethnographie. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Sipőcz Katalin 2003: Téri tájékozódás és grammatikalizáció. In: A Budapesti Uráli Műhely IV. konferencia előadásai. Budapest. 234–247.
- SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja (ed. Y. H. Toivonen et al.) Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1955–81.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja (ed. Ulla-Maija Kulonen et al.) 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki 1992, 1995, 2000.
- Tallqvist, Kunt 1928: Himmelgegend und Winde. Studia Orientalia 2. Helsinki. 105–185.
- UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch I–III. (Hrsg. von Károly Rédei). Akadémiai Kiadó, Budapest 1986–1988, 1991.

**On the Terminology of Cardinal Directions
in the Saami (Lappish) Language(s)**

The aim of this article is to present some aspects which underlie expressions of spatial orientation in the Saami language(s). So far the expressions of cardinal directions have been analysed, on the one hand, on the level of theoretical models of definition, and, on the other hand, on the level of examining the origin of compass directions in Finno-Ugric languages.

According to Brown's investigation and the summary of his quantitative data, the movement or position of the sun clearly provides the predominant model for the terms of cardinal directions. Here I will examine, whether this framework is usable also for the Saami language(s). Sources of cardinal directions in Saami language(s) are: PFW **tiwä* 'deep'; PF **manta* 'interior of the country'; FU **luwe-* 'south, down'; FP **orja* 'slave'; FP **saja* 'shadow'. My final aim is to demonstrate that there is great variety in the designation systems for cardinal directions (especially NORTH and SOUTH) in the Saami language(s).

ANIKÓ NIKOLETT TÓTH